

TAJRIBA-SINOV TAVSIFI VA MATERIALLARI

Xaydarova Moxinur Begmurod qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13936181>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tajriba-sinov tavsifi va materiallari haqida soʻz boradi. Shuningdek, maqola davomida yozma nutqning oʻziga xos tomonlariga alohida toʻxtalib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: tajriba-sinov tavsifi, yozma nutq, sifat, tekshirish, tuzatish, takomillashtirish.

DESCRIPTION AND MATERIALS OF THE EXPERIMENT

Abstract. This article talks about the description and materials of the experiment. Also, during the article, specific aspects of the written speech were specifically discussed.

Key words: experimental description, written speech, quality, inspection, correction, improvement.

ОПИСАНИЕ И МАТЕРИАЛЫ ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация. В данной статье рассказывается об описании и материалах эксперимента. Также в ходе статьи конкретно обсуждались конкретные аспекты письменной речи.

Ключевые слова: описание эксперимента, письменная речь, качество, проверка, коррекция, улучшение.

Yozma nutqning mohiyatli chiqishi uchun material yigʻilgandan soʻng ularni sistemalashtirish, reja tuzish, ishni xomaki nushasini tayyorlash, matn ustida qayta ishlab, takomillashtirish va oqqa koʻcherish zarur. Yozma nutqning sifati fikrning mustaqil ravishda bayon etilishi bilan belgilanadi. Yozma nutqning oʻziga xos xususiyatlaridan yana biri uni tekshirish, tuzatish, takomillashtirish mumkinligidir. Bu jihatdan u ogʻzaki nutqqa qaraganda ancha qulay imkoniyatlarga ega. Oʻquvchi yozma nutqidagi xato va kamchiliklar ustida ishlaydi, ularni bartaraf etadi, keying ishlarida bu kamchiliklariga yoʻl qoʻymaslikka intiladi. Yozma nutq murakkab jarayon boʻlib, koʻp vaqt mehnat talab qiladi. Bunday nutq davomida inson oʻzini kuzatib boradi. Yozma nutq koʻnikmasining shakllanishida ilgʻor innovatsion taʼlim texnologiyalaridan foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Yozma nutq koʻnikmasini rivojlantirish uchun berilgan har bir oʻquv mashgʻulotining oʻziga xos qiziqarli va samarali boʻlishi yuqori natijaga erishishda xizmat qiladi. Yozma nutqni rivojlantirishda oʻqish koʻnikmasining muhim ekanligi ham katta ahamiyatga ega. Oʻqish jarayonida oʻqigan matnini tushunib oʻqish va unga yozma munosabat bildirish ogʻzaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon sanaladi. Yozma nutq grammatik va mazmun jihatdan toʻgʻri

jumla qurishni, har bir soʻzni oʻz oʻrnida toʻgʻri qoʻllash, fikrni ixcham va izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Yozma nutqning murakkab tomoni yana shundaki, unda imlo, tinish belgilari va uslub bilan bogʻliq xatolarga yoʻl qoʻymaslikni talab etadi. Soʻzlarni toʻgʻri yozish, tinish belgilarini oʻrinli qoʻllash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish, bildirilgan fikrlar asosida zarur xulosa chiqarishni talab etadi. Shuning uchun yozma nutqning meʼyorlari oʻquvchilarda asta-sekin shakllanadi. Buning uchun 6-sinf ona tili darsliklarida matn yaratish, uning mavzusiga mos maʼlumotlarni berish va oʻz mustaqil fikrlarini izchil bayon etishga oʻrgatish hamda jumlani toʻgʻri tuzish, soʻzlardan unumli foydalanish, ibora, epitet, sinonim, omonim, antonim, boʻyoqdor soʻzlardan samarali foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish ham darkor. Oʻzbekiston koʻp millatli va har xil shevalarga boy xalq. Shu sababli kichik bir hududda ham har xil shevani uchratish mumkin. Masalan, Samarqand viloyati Narpay tumani misolida koʻrsak, Kattaqoʻrgʻon shahri atrofida oʻzlarini arablarning ajdodi hisoblovchi aholi shevasi boshqa tumanlardan keskin farq qiladi. Masalan, Ana u yerda soʻzi oʻrniga” agʻga, bagʻga soʻzining ishlatilishi kuzatiladi. Oltioʻgʻil qishlogʻida Nayman shevasida “y” harfi oʻrniga “j” harfi koʻproq ishlatiladi. Masalan, Aytib yuboring oʻrniga “aytib jaring” ishlatiladi. Ayniqsa, oʻquvchi oʻrtasida I va e harfi talaffuzida sheva tufayli imlo xato qilish koʻp uchraydi. Masalan, “ilon” soʻzini “Elon” yozishadi.¹ Bunday hollarni oldini olish maqsadida oʻquvchilarga koʻproq amaliy mashq va topshiriqlar berilib, adabiy til meʼyorlarini oʻrgatishga harakat qilmoq darkor. Quyidagi topshiriq bunga misol boʻla oladi.

1-topshiriq. *Nuqtalar oʻrniga mos keladigan harflarni qoʻying.* Xafa...ol, ...rnak, mumk...n, ...rganmoq, k...rsatdi, sha...ba, ta...bur, ma...sh, mu...llim, a...tomobil, gʻuv...lladi, chirs...lladi.

2-topshiriq.

Berilgan shevaga xos soʻzlarning izohini tanlang.

1. Satil	a) buvi
2. Inak	b) nimcha
3. Momo	d) chovli
4. Guppicha	e) yostiq
5. Chakki	f) chelak
6. Takya	g) sigir
7. Choʻlpi	h) pochcha

¹ Oʻzbek xalq shevalaridan

8. Jizza

i) suzma

Ona tili darslarida o'quvchilarga shevadagi so'zlarning adabiy tildagi muqobilini bilishi, qaysi o'rinda qaysinisini ishlatishi kerakligini o'rgatish maqsadida darslar davomida quyidagi topshiriqlarni berish mumkin. Tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, chet tilida yozish ko'nikmasini shakllantirish GEFR talablaridan biri hisoblanib, har bir til o'rganuvchi bu ko'nikmaga ega bo'lishi lozim. ***Yozish ko'nikmasi quyidagi holatlar uchun juda muhim hisoblanadi:***

-kommunikativ ehtiyojlar tufayli (emayllar, rasmiy xatlar, tabrik kartalari ,

- formulalar, uy vazifalarini yozish kabi) -darsda kelib chiqadigan ehtiyojlar tufayli (uy vazifalari, testlar, grammatika va so'z boyligi ustida ishlash uchun topshiriqlar , qaydlar qilish uchun);

-o'rganishga oid psixologik tadqiqotlar tufayli (ko'proq qabul kanallari orqali -- o'rganish va bu orqali eslab qolishni rivojlantirish kabi) ;

-yozishda nimalarga e'tibor berish kerak: -yozishda leksika, sintaksis va rasmiyatchilik og'zaki nutqqa qaraganda boshqacha bo'ladi.

-tasvirlash imkoniyatlari cheklangan bo'ladi;

-qayta so'rash imkoniyati mavjud emas; -gapirish ko'nikmasiga ega bo'lish, yozish ko'nikmasini ham egallaganlikni ko'rsatmaydi;

-yozish ko'nikmasi rejalashtirish bilan uzviy bog'liq;

-yozish xatolarni to'g'rilash va qayta ishlash uchun kerak -yozish ko'nikmasini shakllantirish orfografik , so'z boyligi, pragmatika (murojaat) kabi masalalarda uchraydigan muammolarni hal qilishda yordam beradi;

-yozish sekin, avtomatlashmagan hisoblanadi. Yozish ko'nikmasi haqida ko'p bahslar yuritilishiga qaramay, ko'p kitoblarda uni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarga yetarlicha e'tibor berilmadi. Til o'rganishga mo'ljallangan darsliklarda, asosan, eshitib tushunish hamda gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashq va topshiriqlarga juda katta e'tibor, o'rin ajratiladi. Yozuv taxtasida esa dars jarayonida yozuvlarni aks ettirishning yana bir vositasi hisoblanadi. Yozish ko'nikmasi kerakli xabarlarini yetkazish, yozuv bilan amalga oshiriladigan barcha jarayonlarni tartibli tashkil etish, fikrni bayon etish , fikrni o'zgalarga bayon qilish, insonlar bilan o'zaro munosabatga kirishish kabi hodisalar uchun juda muhim sanaladi. Ona tili darsliklarida yozish ko'nikmasini shakllantirish uchun yetarlicha topshiriqlar berilmagan. Asosan, grammatik qoidalarni yod olishga qaratilgan mashq va topshiriqlar berilgan. Masalan, 6-sinf ona tili darsligidagi berilgan mashqlarda gaplarni ko'chirish va morfologiyaga oid so'zni aniqlash

topshirig'i berilgan.² Bu esa o'z –o'zidan o'quvchining fikrlash doirasini o'stirishga, o'qib tushunish va yozish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladigan hech qanday topshiriqni ko'rmaymiz. Berilgan mashqlar haqiqiy filologlarni tarbiyalash uchun xizmat qiluvchi topshiriq sanaladi. Shuning uchun o'quvchilarning o'z fikrini to'g'ri, izchil va xatosiz bayon etolmaydi. Maktablarda darslar davomida o'qituvchilar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish maqsadida bir necha mashg'ulotlar o'tkazadilar. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning yozma nutqining rivojlanishini qiyinlashtirayotgan omillardan yana biri o'quvchilarning uyda,ko'chada yoki sinfdan tashqari paytlarda turkman,tojik,rus (sheva) yoki boshqa tilda so'zlashib, maktabda o'zbek tilida o'qishi ekanligi.Ota-onalar uyda farzandlarining nutqiga e'tibor bermasligidir. O'quvchilar nutqida paydo bo'layotgan bunday kamchiliklarni oldini olish uchun o'quvchilarning yozma nutqini o'stirishga mo'ljallangan ba'zi topshiriqlarni berishimiz zarur. Masalan:

1.Matn berib, berilgan matndan zarur o'rinlarini ko'chirib yozish.

2.Matn mazmuniga mos reja tuzdirish.

3. Matn mazmunini qisqartirib yozish.

4. Matn mazmunini kengaytirib yozish.

5.Berilgan savol va topshiriqlarga javob yozish.

6. She'riy asarlar mazmunini hikoyaga aylantirish.

7. Ilmiy uslubda berilgan matnni badiiy uslubga aylantirib yozish.

Bunday topshiriqlar yozma nutqning rivojlantirishga va adabiy nutq me'yorlaridan unumli foydalanishga xizmat qiladi. Ona tili ta'limida o'quvchilar savodxonligiga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Quyida ana shu farqli holatlar haqida fikr yuritamiz. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1993-yil 2-sentabrda "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida" gi qonunni qabul qildi. Hozirgacha hozirgi adabiy tilining kirill yozuvi me'yorlari 1956-yil 4-aprelda tasdiqlangan "O'zbek orfografiyasining asosiy qoidalari" ga tayanib kelgan bo'lsa , lotin alifbosiga asoslangan yozuv me'yoriy imlo qoidalari esa 1995-yil 24- avgustda tasdiqlangan." O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari" ga tayanadi. Imlo qoidalarini mukammal bilish va unga rioya qilib yozish har bir shaxs bilishi kerak bo'lgan muhim masaladir. Har bir davlat o'z ona tili va yozuviga ega. Jamiyatdagi kishilar o'zlari yashayotgan joyning "Ona tilini yaxshi bilaman" – degan tushunchaga ega ekanliklari ham savodsiz bo'lishga sabab bo'lmoqda. Agar ingliz bolasiga o'z tilida yozdirsangiz,u ham o'z tilida yozgan so'zlarida xatoliklarga yo'l qo'yadi va aksincha, boshqa bir tilda,ya'ni o'zi qiziqib o'rganyotgan tilida xat yozdirsangiz,u xatosiz, savodli yozib beradi. Yoki o'zbek bolasiga ingliz tiliga xat yozishni aytsangiz u ham

² 6-sinf Ona tili darsligi 20-32-betlar

ingiliz tilida xatosiz xat yozib beradi. Buning sababi oddiy, bola soʻzlarni mazmuni bilan birga oʻqilishi va yozilishini yod olgan. Biz axborot texnologiyalari davrida yashayapmiz. Bu esa oʻz navbatida taʼsirini koʻrsatmay qolmaydi. Har bir kishining qoʻlida gazeta, jurnal, kitob emas, balki telefon, planshet koʻramiz. Baʼzi oilalarda kichik yoshdagi bolaning ham qoʻlida kitob oʻrnida telefon. Telefondan toʻgʻri foydalanuvchilar kitobni audio eshitishi mumkin, lekin koʻz bilan koʻrib oʻqimaydi. Kitobni kam mutolaa qilish ham savodsiz boʻlishga sabab boʻla oladi. Chunki bola kitob oʻqish jarayonida koʻzi orqali soʻzlarning yozilishini oʻrganadi. Inson tashqi olamdan qabul qiladigan taassurotlarning toʻqson foizini odatda koʻz analizatori orqali qabul qiladi. Shuningdek, inson miyasida obrazli xotira mana shu koʻrgan narsalari orqali hosil qilinadi. Koʻcha-kuyda, kundalik hayotda bozor rastalarida, axborot vositalarida berilayotgan reklama peshtaxtalaridagi yozuvlar, koʻcha va mahallaning nomlaridagi notoʻgʻri yozuvlar inson xotirasida avtomatik ravishda muhrlanadi. Bu ayniqsa, koʻz shu narsaga qayta-qayta tushganda sodir boʻladi. Oʻquvchi yozma nutq bilan shugʻullangan paytda beixtiyor shu xatolarni takrorlaydi. Shuning uchun peshtaxtalardagi, reklama roliklaridagi koʻcha nomlarini yozilishidagi mavjud imlo xatolariga katta eʼtibor qaratish kerak. Bunday hollarni tezda bertaraf qilish kerak, chunki koʻpchilikda soʻzning imlosi koʻz xotirasi yordamida shakllanadi. Jamiyatda kishilarning turli xil fikrlashlari, farzandining ilm olishga emas, balki moddiy ehtiyojini qondirishga undashlari ham savodsiz boʻlishga sabab boʻlmoqda. Shaxs tarbiyasida ota-onalarning oʻz farzandlarining kelajagiga beeʼtibor boʻlishlari, hayotda maqsadni toʻgʻri qoʻya olmasliklari achinarli holdir. Maktablarda darslar davomida oʻqituvchilar oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirish maqsadida bir necha mashgʻulotlar oʻtkazadilar. Ona tili mashgʻulotlarida oʻquvchilarning yozma nutqining rivojlanishini qiyinlashtirayotgan omillardan yana biri oʻquvchilarning uyda, koʻchada yoki sinfdan tashqari paytlarda turkman, tojik, rus (sheva) yoki boshqa tilda soʻzlashib, maktabda oʻzbek tilida oqishi ekanligi. Ota-onalar uyda farzandlarining nutqiga eʼtibor bermasligidir. Oʻquvchilarni soʻzdan toʻgʻri foydalanishl va soʻzlarni oʻz oʻrnida qoʻllashni bilishi uchun 6-sinf oʻquvchilariga quyidagi topshiriqni berish, oʻquvchilarning lugʻat boyligini oshirish mumkin.

1-Topshiriq: ***Nuqtalar oʻrniga gap mazmuniga mos keladigan soʻzni tanlang.*** 1. Toma – toma ... (koʻl, daryo, ariq) boʻlur.

2. (Yer, zamin, tuproq) haydasang kuz hayda, kuz haydamasang yuz hayda.

3. Haq yoʻlinda kim sanga bir harf oʻqutmish ranj ila, Aylamak boʻlmas ado oning haqin yuz ... (ganj, boylik, xazina) ila.

4. Yomon doʻst ... (soya, koʻlanka, aks) ga oʻxshaydi.

5. Mehmon kelar eshikdan... (nasiba, risq, ulush) kelar teshikdan.

Topshiriqni bajarish orqali oʻquvchilarning soʻz boyligi oshadi, oʻqib tushunish orqali

soʻzni toʻgʻri, oʻrinli qoʻllashni, gap mazmuniga mos keladigan, yaʼni badiiy uslub yoki soʻzlashuv uslubiga mos soʻzni tanlashga oʻrganadi. Xullas, yozma nutq madaniyatini oʻquvchilarda shakllantirishda nafaqat ona tili va adabiyot oʻqituvchilari, balki har bir oʻqituvchi, oila, mahalla bunday holatlarga eʼtiborli boʻlish bugungi kunning asosiy talabi ekanligini unutmasligimiz lozim. Zero, maʼrifatparvar adib Zokirjon Furqat “Maning maktab aro buldur murodim, Xatimdek chiqsa, ilm-u savodim” deya taʼriflaganidek, har birimiz yozma nutq savodxonligini oshirishga harakat qilishimiz zarur. Shuning uchun, oila, mahalla va maktab hamkorligida yosh avlodning nutq madaniyatini shakllantirishga astoyidil kirishish darkor.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini taʼminlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi // Kuch adolatda gazetasi. №:47. 2016 yil 8 dekabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2017.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021-yillarda Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha” Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi 2017-yil 7-fevraldagi farmoni.